

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa 1

Tarmo Malmberg

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa -sarjassa esitellään tekijänsä uran tai alan kehityksen kannalta merkille pantavia töitä. Tarkoitus on samalla herättää kiinnostusta kotimaisen tutkimuksen historiaan, jonka kokonaisuus on edelleen laatimatta.

Elokuva esteettisenä joukkoviestintänä

Helge Miettunen (1949). *Johdatus elokuvan estetiikkaan*. Porvoo: WSOY.

Mediatutkimus oppialana syntyi 1900-luvun alussa reaktiona siihen murrokseen, joka 1880-luvulta lähtien varsinaisesti loi modernin mediajärjestelmän eli ensin massalehdistön ja elokuvan, sitten radion ja television. Elokuvan asema tässä kokonaisuudessa on ollut alusta alkaen epäselvä. Yhtäältä elokuva on sanomalehden ja television tapainen joukkoviestintäväline. Toisaalta se on niin kutsuttu seitsemäs taide ja siten osa taiteiden järjestelmää. Jännite elokuvan joukkoviestintä- ja esteettisen luonteen välillä on aiheuttanut sen, että satavuotisen historiansa aikana elokuvatutkimus on saanut yhä uudelleen etsiä paikkaansa mediatutkimuksessa. Suomessa Helge Miettusella (1916–1986) on ollut edelläkävijän rooli, kun on luotu siltaa elokuvateoriasta viestintä- ja mediateoriaan. Miettusen ensimmäinen laaja tutkimus, väitöskirja *Johdatus elokuvan estetiikkaan* vuodelta 1949, on samalla ensimmäinen suomalainen mediatutkimuksen alaan laskettava korkein akateeminen opinnäyte (Miettusen uran yleisesittelynä ks. Laine 2007).

Miettusen laatiessa työtään ja väitellessä kiinnostus elokuvaan vakavana tutkimuskohteena oli Suomessa vähäistä. Vaikutusvaltaiset vanhoilliset piirit, joihin yliopistoväki paljossa kuului, pitivät elokuvaa ”joko humpuukina, syntinä tai kommunismina”, kuten Pekka Lounela (1976, 67) on asian värikkäästi ilmaissut. Miettunen saattoi kuitenkin tukeutua tutkielmansa ohjaajaan Rafael Koskimieheen (1898–1977), Helsingin yliopiston estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professoriin. Tämä oli teoreettisissa päätöissään *Theorie des Romans* (1935) ja *Yleinen runousoppi* (1937) sivunnut kysymystä elokuvan suhteesta kaunokirjallisuuteen ja teatteriin. Esteettinen tutkimus olikin vuosikymmenien alkuvuosikymmeninä meillä vilkasta (Huuhtanen 1978). Virikkeitä antoi eritoten saksalainen tutkimus, jota Koskimieskin piti alan varsinaisena suunnannäyttäjänä. Tämä näkyy myös Miettusen työssä, erityisesti sen käsityksessä taiteen yleensä ja elokuvataiteen erityisesti luonteesta.

Koskimiehen edustaman yleisen eli vertailevan ja teoreettisen kirjallisuustieteen lisäksi Mieltunen sai kotimaisia virikkeitä myös taidehistorian tunnetuilta nimiltämme Onni Okkoselta (1886–1962) ja J. J. Tikkaselta (1857–1930). Okkoseen Mieltunen nojaa työnsä keskeisen teesin, jonka mukaan elokuva on keskiaikaisen kuvakertomuksen täydellisyyteen kehittynyt muoto. Toisin sanoen elokuva merkitsee eräänlaista paluuta renessanssia edeltäneeseen aikaan, jolloin sana- ja kuvataiteiden eriytyminen modernissa mielessä ei ollut vielä tapahtunut. Elokuvan synteettinen luonne auttaa Mieltusta myös luonnehtimaan elokuvalla ominaista viestintä- ja mediamuotoa. Mieltusen kannan ymmärtämiseksi on hyvä sanoa pari sanaa henkítieteestä (saks. *Geisteswissenschaft*; suomeksi käytettiin aiemmin myös muotoa *hengentiede*).

Henkítiede oli 1800-luvulle ja 1900-luvun alkupuolelle ominainen näkemys ihmistieteiden luonteesta, jonka inspiraation lähteenä toimi saksalaisen idealismin uushumanistinen filosofia, yhtenä ilmentymänään humboldtilainen sivistysyliopistoajattelu. Mediatutkimukseen henkítieteen liittää sille ominainen subjektiivis-psykologinen näkemys viestinnästä ja objektiivis-materiaalinen käsitys viestinnän välineistä eli medioista. Estetiikassa käsitys tunnetaan elämys- ja ilmaisuestetiikkana. Perusideana on, että taide on taiteilijan ja taiteen vastaanottajan välillä tapahtuvaa viestintää, joka käyttää määrämukaisia keinoja. Viestintä toteutuu, kun taiteilija antaa kokemalleen elämykselle muodon, jonka kautta muodonelämys välittyy vastaanottajalle.

Olennainen osa näkemystä on, että esteettisen muodonannon välineet ovat objektiivisia. Näin niille voidaan antaa yleinen kuvaus, mikä on juuri estetiikan tai runousopin eli poetiikan tehtävänä. Elokuvan estetiikka käsittelee siten elokuvaviestinnälle ominaisia yleisiä muotoja. Niitä Mieltunen tapailee kuvakertomuksen käsitteen avulla. Mieltusen menettelyyn sisältyy kaksi perusratkaisua: laaja elokuvanäkemys ja kertomuksen käsite, joka yhdistää epiikan ja draaman. Niiden luonnehdinta auttaa ymmärtämään Mieltusen työssään soveltamaa teoreettisen tutkimuksen metodia. Yhtäältä on kyse elokuvan ja todellisuuden suhteesta, toisaalta elokuvan paikasta muiden kertomusmuotojen joukossa.

Todellisuutta voidaan kuvata ja siitä viestiä eri tavoin. Mieltusen omaksuman esteettisen perinteen mukaan taide esittää todellisuutta luomalla todellisuusillusion tai lumetodellisuuden (saksan kielen termi tälle on tavallisesti *Schein*). Siksi näytelmäelokuva ei tule mitata vastaavuudella ulkoiseen todellisuuteen, vaan niillä sisäisen maailman mittapuilla, jotka se omilla keinoillaan luo. Tässä piilee niin sanottu runoilijan vapaus. Elokuvan esteettinen käyttö on kuitenkin ainoastaan yksi sen monista käyttötavoista. Taiteen ja viihteen lisäksi elokuva voi palvella tiedonvälitystä, valistusta ja kasvatusta. Näillekin elokuvan käyttötavoille Mieltunen osoittaa työssään paikan. Nimittäin taiteelle ominainen vapaus ja luovuus ilmenevät kaikenlaisessa elokuvanteossa, tehtiin sitten fakta- tai fiktiopohjaisia elokuvia. Elokuvantekijän luovuus, mielikuvituksen vapaus, on kuitenkin suurimmillaan elokuvataiteessa. Siksi elokuvan estetiikka viime kädessä käsittelee näytelmäelokuva ja sille ominaista ilmaisutapaa. Sen perusta on taas elokuvan eepisessä luonteessa.

Mieltuselle näytelmäelokuva on romaaniin verrattavaa kertomataidetta, joka käyttää lisäksi teatterille eli draamalle ominaisia keinoja. Tämä oli ollut myös Mieltusen työn akateemisen ohjaajan Rafael Koskimiehen näkemys romaaniteoriansa lyhyessä kommentissa elokuvasta: elokuva on sekamuoto (*Mischform*), joka esittää romaanin toimintaa draaman keinoin (Koskimies 1935, 52; vrt. myös Koskimies 1937, 271). Elokuvan ja

teatterin läheisyys on vanhastaan keskusteltu aihe, mihin myös suomen kielen sana näytelmäelokuva viittaa. Koskimiehen tuella Mieltunen toi tarkasteluun mukaan romaanin muotoperiaatteiden keskeisyyden, kun tehtävänä on ymmärtää elokuvaa kertovana tai eepisenä taiteena. Näin hän ennakoiki myöhemmin suomalaisessakin mediatutkimuksessa suosituksi tullutta narratologiaa eli kertomusoppia sekä sen osana oppia taiteen ja viestinnän genreistä eli lajityypeistä.

Mieltusen mukaan elokuva ja draama perustuvat täysin erilaisille muotoperiaatteille, koska edelliselle ovat mahdollisia eepisen kerronnan peruskeinot, jälkimmäiselle ei (keinoista ks. Petsch 1928; Robert Petsch oli yksi Koskimiehen ja Mieltusen lähteistä). Eroa Mieltunen (1949, 84) kuvaa esimerkiksi näin: ”Draama [ei] voi esittää mitään sellaisia tilanteita, jotka vaativat laajaa tapahtuma-alaa, useita eri paikkoja ja vapautta aikaan nähden.” Kameran ja leikkauksen avulla tämä kaikki on taas elokuvalla vaivatonta. Näin on, koska elokuva nojaa suoraan kerrontaan, draama näyttelijöiden vuoropuheluun ja toimintaan. ”Dialogi on elokuvan kerronnassa apuneuvona, kun taas kerronta on draamassa apuneuvona.” (emt., 90.) Näin teorioidessaan Mieltunen määrittää elokuva-taiteen olemuksen tai ideaalityypin, jonka avulla yksittäisiä elokuvia tai elokuva-lajeja voi ymmärtää.

Mieltusen kirjan päättää hieman päälleliimatun oloinen loppuluku, jossa tekijä käsittelee elokuvaa teollisuutena. Luku on kuitenkin tarpeen, jotta Mieltunen voi tehdä vielä yhden tärkeän erottelun: eron elokuvan mahdollisuuksien ja sen todellisuuden välillä. Elokuvan mahdollisuuksien käsittely on elokuvan estetiikkaa ja psykologiaa, mutta elokuvan todellisuuden käsittely edellyttää näiden lisäksi elokuvan yhteiskunnallista tarkastelua. Väitöskirjansa jälkeen Mieltunen laajensikin teoreettista näkökenttäänsä tähän suuntaan.

Helge Mieltunen oli suomalaisista mediatutkijoista ensimmäinen, joka kävi Yhdysvalloissa tutustumassa alaan. Vuonna 1950 hän teki kahdeksan kuukauden vierailun oleskellen pääasiassa Los Angelesissa, missä Hollywood sijaitsee. Matkansa kokemuksia Mieltunen raportoi myöhemmin kirjassaan *Audiovisuaalinen kansansivistystyö* (1954). Työ on ensimmäisiä, joissa yhdysvaltalaisesta *mass communication researchiä* on esitelty suomalaisille lukijoille. Väitöskirjan ohella toisessa päätyössään *Radio ja tv-opin perusteet* (1966) Mieltunen laajensi kysymyksenasetteluaan väitöskirjan loppuluvun suuntaan. Näin hänen mediateoriaansa tuli mukaan esteettisen viestinnän muotoanalyysin lisäksi joukkoviestinnän (yleisradion) instituutiotarkastelu.

Vuonna 1964 Mieltunen nimitettiin Tampereen Yliopiston lehdistö- ja tiedotusopin dosentiksi erityisalanaan elokuva, radio ja televisio. Viisi vuotta myöhemmin hän haki saman opinahjon vasta perustettua tiedotusopin professuuria, jonka toimialana oli radio- ja tv-journalistien koulutus sekä vastaava tutkijakoulutus. Vaiherikkaan virantäytön Mieltunen hävisi kilpahakijalleen Kaarle Nordenstrengille (virantäytön vaiheet on dokumentoitu pamfletissa Jyränki ym. 1971).

Professorinviran täyttö, jota paikallinen opiskelijalehti *Aviisi* päätoimittajansa Jouko Raivion johdolla aktiivisesti seurasi, oli ensioireita 1970-luvulle ominaisesta akateemisen elämämme poliittisesta polarisoitumisesta. Mieltunen oli ollut vuodet 1951–1958 kansallismielisen ja kristillishenkisen Suomen Kansanpuolueen kansanedustaja. Päätyönsä hän teki sittemmin Yleisradion tärkeissä päällikkö- ja suunnittelutehtävissä. Mieltunen kuului talon vanhaan kaartiin, ja hän vastusti voimakkaasti vuosien 1965–1969 niin kutsutun Reporadion informatiivista ohjelmapolitiikkaa. Yleisradion sisäisessä asiakirjassa

hän jopa vertasi sen mukaisia uutiskriteerejä ”Kolmannen valtakunnan propagandaoppeihin” (Salokangas 1996, 309).

Ei olekaan ihme, että Miettusen maine alan vasemmistolaistuneissa akateemisissa piireissä oli voittopuolisen kielteinen. Vaikka Miettunen vuoden 1966 työssään *Radio- ja tv-opin perusteet* käsitteli samoja Yleisradion ohjelmapolitiikan kysymyksiä kuin pääjohtaja Eino S. Repo avustajineen, viittauksia teokseen on vaikea löytää aikakauden kotimaisista kirjoituksista. Poliittisten syiden lisäksi oli asiallisiakin. Miettusen jutusteleva esitystapa oli liian kaukana uudesta yhteiskuntatieteellisestä asiatyylistä, joka meillä toisen maailmansodan jälkeen alkoi karsia ihmistieteellisestä kirjoittamisesta kaunokirjallisuus-koristeellisia sävyjä (vrt. Toiviainen 1967, joka on Miettusen kirjan arvostelu). Myös Miettusen toinen saman aikakauden työ, *Elokuvailmaisun teoria* (1969), joka on eräänlainen yhdistelmä väitöskirjaa sekä radio-oppia käsittelevää opusta, kielii vastaavanlaisesta argumentaatiotavan epäajanmukaisuudesta.

Miettunen haki silti revanssia ja osin saikin sen. Propagandaa käsittelevällä kirjaselänsä *Musta informaatio* (1976) hän saattoi laajemmin tietäväksi kantansa, jonka hän oli aiemmin esittänyt Yleisradion sisällä. Kirjassa Miettunen kommentoi ”suomalaiselle viestintäfilosofialle”, kuten hän sitä kutsui, ominaista Yleisradion informatiivista ohjelmapolitiikkaa. Sen valistus- ja tiedotusoptimistinen viestintäkäsitys, kannattajinaan myös Miettusen kilpahakija Nordenstreng, sai innoituksensa muun muassa Bertolt Brechtin eppisestä teatterista. Tavoitteena oli, että radio ja televisio eri ohjelmissa tarjotun informaation avulla pyrkisivät vastaanottajien älylliseen aktivointiin. Miettunen piti tavoitetta kuitenkin ”hienomekaanisella koneistolla harjoitettuna propagandana” (emt., 109).

Vaikka propagandan yllättävä paluu kaikkien huulille 2010-luvun jälkipuolella on antanut Miettusen pamfletille uutta ajankohtaisuutta, varsinaisen hyvityksen jälkimaailmalta Miettunen on saanut toisella tapaa. Kun kulttuurintutkimus nousi meilläkin 1980-luvun kuluessa, syrjäyttivät narratologiset ja genreteoreettiset tarkastelutavat yhdysvaltalaisen survey-sosiologian ja marxilaisen makroperspektiivin. Tosin herätteet saatiin tällä kertaa ranskalaisesta strukturalismista, ei saksalaisesta poetikasta. Mutta Miettunen olisi varmaan ollut tyytyväinen, jos olisi tiennyt, kuinka itsestäänselväksi viestinnän tarkastelu tarinankerrontana on 2000-luvulla tullut.

Johdatus elokuvan estetiikkaan on oman aikansa lapsi. Vaikka sen näkökulma on edelleen tuore, ei aiheen käsittelytapa vastaa enää nykyvaatimuksia; tosin syytteen kirjan epäajanmukaisuudesta esitti jo eräs aikalaislukija (Kare 1949). Miettusen jälkeen elokuvakerronnan teoria on ottanut pitkiä harppauksia, jotka ovat lisänneet ongelmanasettelun täsmällisyyttä, kompleksisuutta ja teorianhistoriallista syvyyttä (ks. esim. Bordwell 1985). Työn asemaa kotimaisessa tutkimuksessa voi lopuksi luonnehtia muutamalla sanalla, jos vertailukohdaksi ottaa Henry Baconin kerrontateoreettisen työn *Audiovisuaalisen kerronnan teoria* (2000). Baconin tutkimus on laadittu strukturalismin läpimurron jälkeen, ja se on monilta yksityiskohdiltaan ja erotteluiltaan Miettusen työtä huomattavasti edistyneempi. Yhdessä suhteessa Miettusen työ on silti sitä heuristisempi: sillä on laajempi sovellutusala.

Idealistisen estetiikan mukaisesti Miettunen tarkastelee elokuvan olemusta, siis sitä mikä on elokuvalla mahdollista, kun otetaan huomioon sen perusluonne kuvakertomuksena. Bacon vuorostaan lähtee empiirisesti olemassa olevasta elokuvasta, jonka hän jakaa kahteen pääluokkaan, valtavirta- ja taide-elokuvaan. Näistä valtavirtavirtaelokuva muodostaa Baconille eräänlaisen normin, jonka poikkeamana taide-elokuva voidaan

ymmärtää. Normin mukaiset elokuvat noudattavat toistuvaa kaavaa, eräänlaisia draaman lakeja, joiden tunnetuin esitys on Aristoteleen *Runousoppi* (1967). Romaaniin, joka on Mielttusen lähtökohta, sama ei päde. Yrityksistä huolimatta mitään romaanin yleistä rakennekaavaa ei ole kyetty löytämään. Romaanihan on, kuten Mielttunen (1949, 119) Koskimiestä lainaten väitöskirjassaan sanoo, kuin täyteen lastattu laiva. Näin Mielttusen audiovisuaaliselle estetiikalle ei tuota vaivaa kuvata jatkuvia televisiosarjoja, joista puuttuu selkeä alku–keskikohta–loppu-rakenne. Baconin avulla niistä taas ei saa otetta. Tämä on yksi tapa luonnehtia yleisen runousopin saavutusten käyttökelpoisuutta uudemmankin narratologian aikakaudella.

Kirjallisuus

- Aristoteles (1967). *Runousoppi*. (Suom. Pentti Saarikoski.) Helsinki: Otava.
- Bacon, Henry (2000). *Audiovisuaalisen kerronnan teoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bordwell, David (1985). *Narration in the Fiction Film*. London: Methuen.
- Huuhtanen, Päivi (1978). *Tunteesta henkeen: antipositivismi ja suomalainen estetiikka 1900–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jyränki, Antero; Littunen, Yrjö & Repo, Eino S. (1971). *Miten professoria tehdään: kiistakirjoitus akateemisesta nimitysjärjestelmästä*. Helsinki: Otava.
- Kare, Kauko [nimimerkki Kritikos] (1949). Elokuvaestetiikka karikkoisilla vesillä. *Suomalainen Suomi* 9, 551–553.
- Koskimies, Rafael (1935). *Theorie des Romans*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Koskimies, Rafael (1937). *Yleinen runousoppi*. Helsinki: Otava.
- Laine, Kimmo (2007). Helge Mielttunen. Teoksessa: Matti Klinge (toim.). *Suomen kansallisbiografia 6*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 700–701.
- Lounela, Pekka (1976). *Rautainen nuoruus: välikysyjien kronikka*. Helsinki: Tammi.
- Mielttunen, Helge (1954). *Audiovisuaalinen kansansivistystyö*. Kuopio: Helge Mielttunen.
- Mielttunen, Helge (1966). *Radio- ja tv-opin perusteet*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Mielttunen, Helge (1969). *Elokuvailemisen teoria: kehityksestä käsin tulkittuna*. Tampere: Tampereen Yliopisto, lehdistö- ja tiedotusopin laitos.
- Mielttunen, Helge (1976). *Musta informaatio*. Helsinki: Otava.
- Petsch, Robert (1928). Epische Grundformen. *Germanisch-Romanische Monatschrift* 16, 379–399.
- Salokangas, Raimo (1996). *Aikansa oloinen: Yleisradion historia 2 (1949–1996)*. Helsinki: Yleisradio.
- Toiviainen, Seppo (1967). Eetterimeediat ja eetterimeediat. *Sosiologia* 4:2, 135–136.